

Lietuvos
laisvosios
rinkos
institutas

LIETUVOS ŠEŠĖLINĖ EKONOMIKA

Periodinis leidinys

2012 m. I pusmetis

Nr. **1**

LIETUVOS ŠEŠĖLINĖ EKONOMIKA

Parengė Vytautas Žukauskas

TURINYS

IŽANGINIS ŽODIS

IVADAS, PADĖKA

1. KAS YRA ŠEŠĖLINĖ EKONOMIKA IR NUO KO JI PRIKLAUSO?

1.1. Apibrėžimas

1.2. Šešėlio priežastys ir įtaką darantys veiksniai

2. KOKIE ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS MASTAI PASAULYJE IR LIETUVOJE?

2.1. Šešėlinė ekonomika pasaulyje

2.2. Lietuvos šešėlinės rinkos vertinimas

3. KIEK ŠEŠĖLIO YRA AKCIZINIŲ PREKIŲ RINKOJE?

3.1. Kodėl akcizinės prekės?

3.2. Šešėlinė alkoholių gėrimų rinka

3.3. Šešėlinė cigarečių rinka

3.4. Šešėlinė kuro rinka

4. NEIGIAMI ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS PADARINIAI

5. AKTUALIJOS AKCIZINIŲ PREKIŲ ŠEŠĖLINĖJE RINKOJE

5.1. Alkoholio rinką papildė kosmetikos gaminiai

5.2. Didėja baltarusiškos kilmės kontrabandinių cigarečių dalis

ĮŽANGINIS ŽODIS

Jūsų dėmesiui pristatome leidinį, skirtą Lietuvos šešėlinei ekonomikai. Šešėlinės ekonomikos tema beveik visada išlieka aktuali. Nebūtinai dėl to, jog didelė šešėlinės ekonomikos apimtis rodo pakrikusią žmonių moralę ir ne tik dėl to, jog šešėlis yra nearti dirvonai didinant valstybės biudžeto pajamas. Šešėlinė ekonomika yra žmonių protestas, svarbus simptomas, jog ekonominė šalies sistema veikia netinkamai. Didėjantis šešėlis visuomet sufleruoja apie neatitikimus tarp valdžios sprendimų ir žmonių lūkesčių, tarp mokesčių ir reguliavimo bei žmonių pragyvenimo lygio, tarp valdančiųjų galvose gimstančių vizijų ir realių jų įgyvendinimo galimybių.

Tyrimai rodo, jog Lietuvoje šešėlinė ekonomika

sudaro itin didelę dalį ekonomikos. Nepaisant dar 2011 m. Vyriausybės užsibrėžtų tikslų griežčiau kovoti su šešėliu, šešėlinės ekonomikos lygis mažėja nežymiai. Manome, jog kryptingai siekiant šešėlinės ekonomikos Lietuvoje mažėjimo yra reikalingas pilnas šešėlio ir jo sudedamųjų dalių vaizdas, ir, dar svarbiau, - tikslus šešėlio priežasčių bei jo pasekmių identifikavimas.

Tikimės, jog šis leidinys padės pasiekti didesnę supratimą bei pasitarnaus ne tik sprendimų priėmėjams, bet ir bus įdomus plačiajai visuomenei.

LLRI vyresnysis ekspertas

Vytautas Žukauskas

PADĖKA

Knygos leidėjai dėkoja partneriams - institucijoms, organizacijoms ir asmenims - prisidėjusiems prie knygos išleidimo savo žiniomis, informacija, duomenimis ir kita pagalba.

Dėkojame:

- ISM Vadybos ir ekonomikos universitetui
- UAB Ekonominės konsultacijos ir tyrimai
- Tyrimų agentūrai RAIT
- Tyrimų agentūrai „Spinter“
- Tyrimų agentūra „Norstat“
- Policijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos
- Valstybinei mokesčių inspekcijai
- Muitinės kriminalinei tarnybai
- Valstybės sienos apsaugos tarnybai
- Vilniaus universiteto Toksikologijos centrai
- Ekstremalių sveikatai situacijų centrai
- Nerijui Mačiuliui, AB „Swedbank“
- Alkoholiniais gėrimais prekiaujančių žmonių asociacijai
- Nacionalinei tabako gamintojų asociacijai
- Lietuvos naftos produktų prekybos žmonių asociacijai

ĮVADAS

Šio leidinio paskirtis yra naudojantis jau prieinamais tyrimais bei duomenimis ir specialiai šiam leidiniui atliktais tyrimais, įvardinti šešėlinės ekonomikos mastą Lietuvoje, išanalizuoti šešėlio sudedamąsias dalis, daugiau dėmesio skiriant akcizinėms prekėms, atskleisti pagrindinius veiksnius, darančius įtaką šešėlinei ekonomikai, bei įvardinti svarbiausius neigiamus šešėlinės ekonomikos padarinius.

Pirmoje knygos dalyje pateikiamas šešėlinės ekonomikos apibrėžimas, kuriuo nuosekliai vadovaujamasi visame leidinyje. Čia taip pat analizuojamos pagrindinės šešėlinės ekonomikos priežastys bei veiksniai, darantys įtaką šešėlinės ekonomikos dydžiui.

Antroje knygos dalyje apibendrinami įvairių institucijų tyrimai bei analizuojamas bendras šešėlinės ekonomikos mastas Europos valstybėse ir Lietuvoje.

Šiame - pirmajame - leidinio numeryje giliau nagrinėjamas šešėlis, susijęs su akcizinėmis prekių grupėmis (degalai, alkoholiniai gėrimai ir tabako gaminiai). Šiai šešėlinės ekonomikos daliai skirta visa trečioji leidinio dalis. Joje nuosekliai nagrinėjamos tos šešėlio dalys, kurios yra susijusios su kiekviena iš trijų minėtų prekių grupių.

Ketvirtoje dalyje analizuojamos svarbiausios neigiamos šešėlinės ekonomikos pasekmės, penktojoje – svarbiausios pastarojo meto aktualijos šešėlinės ekonomikos srityje Lietuvoje.

Šis leidinys yra skirtas šešėline ekonomika besidomintiems privataus ir viešojo sektoriaus specialistams, sprendimų priėmėjams, akademikams, žurnalistams ir visiems kitiems, norintiems susipažinti ir daugiau sužinoti apie šešėlio problematiką Lietuvoje.

Planuojama, jos šis leidinys bus atnaujinamas ir leidžiamas du kartus per metus.

1. KAS YRA ŠEŠĖLINĖ EKONOMIKA IR NUO KO JI PRIKLAUSO?

Šešėlinė ekonomika - tai ekonominė veikla (t.y. pagamintos prekės arba suteiktos paslaugos), vykdoma nesilaikant galiojančių teisės aktų ar reikalavimų, ir kuri yra oficialiai nedeklaruojama siekiant išvengti mokesčių ar reguliavimų.

1.1. Apibrėžimas

Šiame leidinyje šešėlinė ekonomika, arba tiesiog šešėlis, yra apibrėžiamas kaip ekonominė veikla (t.y. pagamintos prekės arba suteiktos paslaugos), vykdoma nesilaikant galiojančių teisės aktų ar reikalavimų, ir kuri yra oficialiai nedeklaruojama siekiant išvengti mokesčių ar reguliavimų.

Šešėlinės ekonomikos reikėtų nepainioti su oficialiai neapskaityta ekonomika, kuri apima neapskaitytus veiklas, kuriančias prekes ir paslaugas rinkai, tačiau nėra siejama tik su teisės

aktų nesilaikymu. Ji apima ir kitas veiklos neapskaitymo priežastis (pvz., neprivalomi registruoti ūkio subjektai, netiriamos ar neapklaustos įmonės).

Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, jog šešėlinei ekonomikai nėra priskiriama ta nelegali veikla, duodanti finansinės naudos asmeniui, kuri yra vykdoma ne savanoriškų mainų pagrindu, o pažeidžiant kitų asmenų nuosavybės ir neliečiamumo teises, pavyzdžiui, PVM grobstymai, vagystės, pagrobimai, žmogžudystės.

1.2. Šešėlio priežastys ir įtaką darantys veiksniai

Reguliavimų ir mokesčių lygis

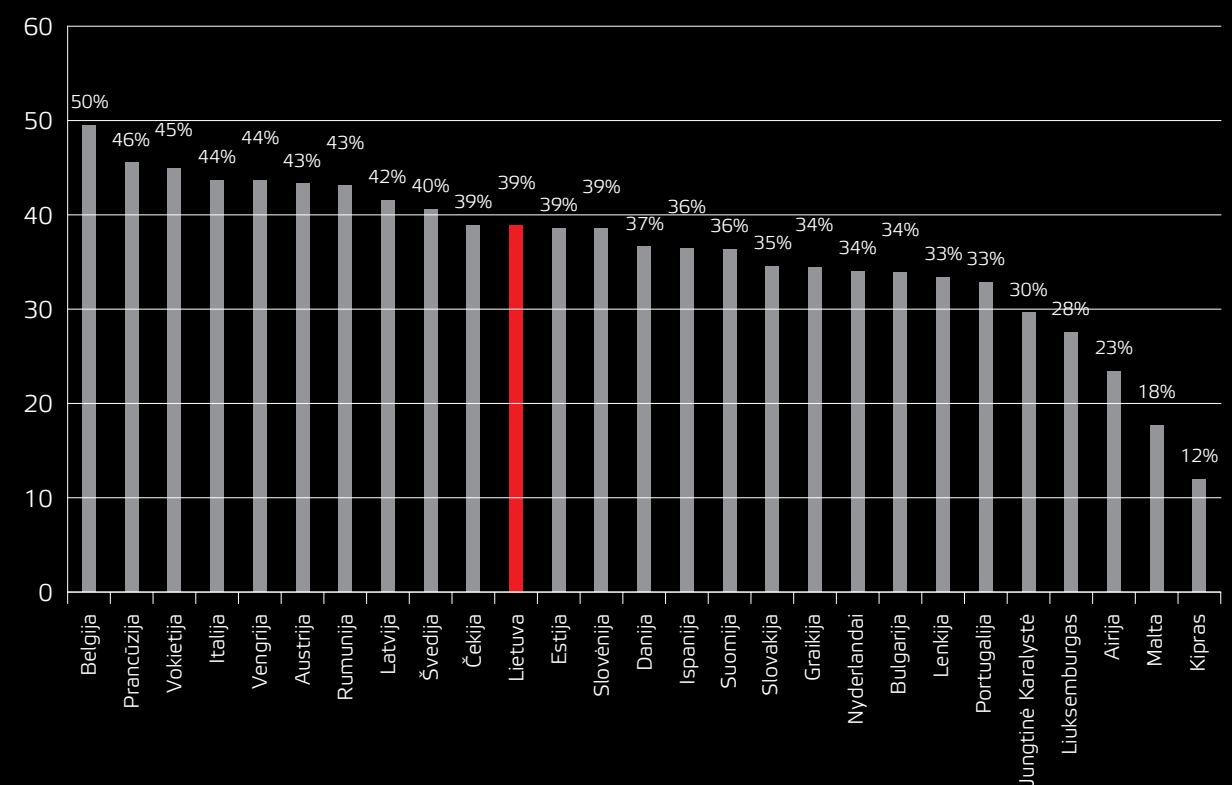
Pagrindinė šešėlinės ekonomikos priežastis yra reguliavimų ir mokesčių lygis. Kuo didesni yra mokesčiai ir kuo daugiau privalomų reguliavimų patiria veikiantieji legaliai, tuo didesnė paskata rinkos dalyviams yra vengti šių reguliavimų veikiant šešėlyje. Tad iš ekonominės pusės į mokesčius, jų administravimą, į valstybinių institucijų keliamus reikalavimus ir reguliavimus galima žiūrėti kaip į legalios veiklos sąnaudas.

Savo sąnaudas turi ir nelegali veikla. Tai gresiančios bausmės, grėsmė reputacijai, nepatogumai ir išlaidos, siekiant nusišlėpti

nelegalią veiklą. Tuomet, kai dėl mokesčių ir reguliavimų didėjančios legalios veiklos sąnaudos smarkiai pralenkia nelegalios veiklos sąnaudas, rinkos dalyviai gauna paskatą pasirinkti veiklą šešėlyje.

Tai iliustruoja situacija, susiklosčiusi Lietuvos darbo rinkoje. Pagrindinė priežastis, kodėl dalis žmonių renkasi darbą be darbo sutarties yra ta, kad jų legalios veiklos sąnaudos (sumokami mokesčiai) yra didesni už nelegalios veiklos sąnaudas (bausmės rizika, negaunamos socialinės garantijos).

Darbo jėgos apmokestinimas ES, 2010 m.

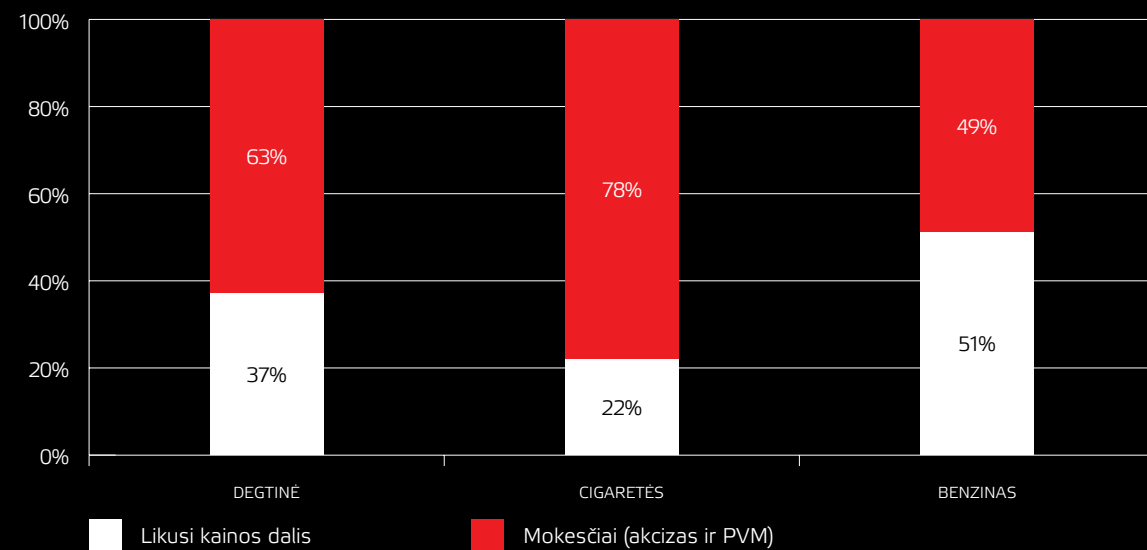
Lietuvoje darbo jėgos apmokestinimas pagal dydį yra 11 vietoje iš 27 ES valstybių.

Pastaba: Vokietijos, Lietuvos, Latvijos, Austrijos, Rumunijos ir Slovėnijos duomenys - 2008 m., Kipro - 2009 m. Šaltinis: Europos Komisija

Mokesčių dydis šešėlinei ekonomikai daro svarbią įtaką ne tik dėl to, jog jie apsunkina ekonominę veiklą, bet ir todėl, jog jie padidina prekių kainą. Pavyzdžiui, akcizo mokesčiai cigaretėms, stipriesiems alkoholiniams gėrimams ir kurui sudaro atitinkamai apie 78, 63 ir 49 proc. galutinių šių prekių kainos. Šis akcizo mokesčio sukeltas kainos padidėjimas

sukuria pelningos šešėlinės veiklos galimybę prekes nelegaliai gaminti arba nelegaliai vežti iš šalių, kuriose mokesčiai ir šių prekių kainos yra žemesnės. Taigi, šešėlinė veikla atsiranda išnaudojant skirtumą tarp prekių gaminto ar atvežimo nelegaliai sąnaudų bei rinkos kainų, išaugusių dėl legalioms prekėms taikomų mokesčių.

Mokesčių dalis akcizinių prekių kainoje Lietuvoje 2012 m.*

* Skaičiuojama 27 Lt kainos 0,7 litro degtinės buteliui, 7,77 Lt kainos cigarečių pakeliui ir 4,7 Lt kainos benzino litrai

Ekonominė padėtis, pajamų ir pragyvenimo lygis

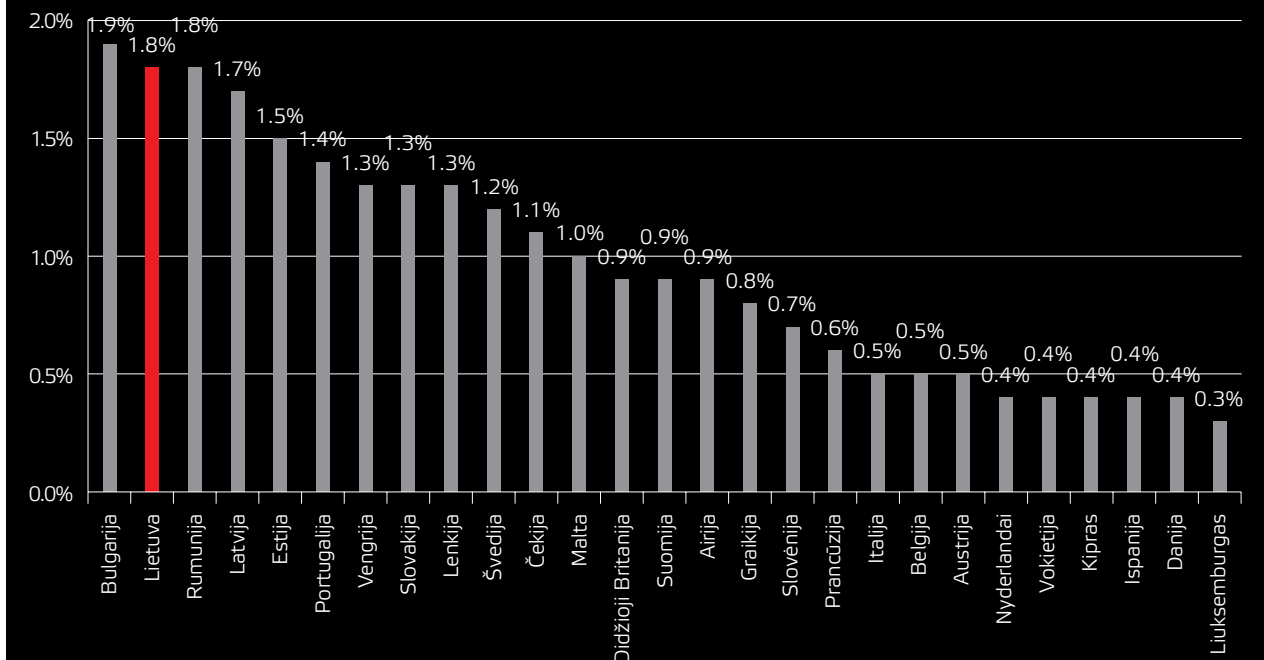
Tai, kokį poveikį šalies šešėlinei ekonomikai turi mokesčių ir reguliavimų lygis, priklauso nuo to, kokia šalies ekonominė padėtis, šalyje gyvenančių žmonių pajamų ir pragyvenimo lygis. Ekonomikos nuosmukio laikotarpiu įvedami nauji reguliavimai, didinami mokesčiai visuomet turės daug didesnę įtaką šešėlinės ekonomikos augimui nei ekonomikos pakilimo laikotarpiu. Taip yra todėl, jog įmonėms ir namų ūkiams atseikėti didesnę dalį savo pajamų ar tenkinti naujus reikalavimus esant prastai ekonominei situacijai yra daug sunkiau. Analogišką argumentaciją galima pritaikyti ne tik šalies ekonominės situacijos pasikeitimui, jo dinamikai, tačiau ir lyginant šalis tarpusavyje. Tose šalyse, kuriose pragyvenimo lygis yra mažesnis, tas pats mokesčių ar reguliavimų

dydis turi skaudesnes pasekmes nei šalyse, kuriose pragyvenimo ir pajamų lygis yra aukštas. Ekonomikos teorija teigia, kad žmonės, rinkdamiesi, kur panaudoti savo uždirbamas pajamas, visų pirma panaudoja jas tiems tikslams, kurie jiems atrodo svarbiausi ir labiausiai vertingi, pavyzdžiui, maistui. Likusi dalis pajamų skiriama mažiau svarbiems poreikiams tenkinti. Tai reiškia, kad šalyse, kuriose gyventojai gauna daugiau pajamų, žmonės patenkina daugiau santykinai mažiau svarbių savo poreikių, nei mažų pajamų šalyse. Todėl to paties tarifo mokestis (pavyzdžiui, 20 proc.) neturtingai, mažų pajamų ir žemo pragyvenimo lygio šalies gyventojui yra skausmingesnis, kadangi reiškia svarbesnių jo poreikių atsisakymą, nei tas pats mokestis, įvestas turtingoje šalyje. Tai

paiškina, kodėl to paties dydžio mokesčiai turi skirtingą poveikį šalių ekonomikoms, priklauso mai nuo šalyje esančio pragyvenimo lygio. Didesni mokesčiai visada reišia mažesnį prekių ir paslaugų įperkumą. Žemiau pateiktame grafike pateiktas smarkiai Europos Sąjungoje

apmokestintų akcizinių prekių įperkumas ES27 šalyse. Iš grafiko matyti, jog akcizinių prekių krepšeliui Europos Sąjungos piliečiai išleidžia labai skirtingą šalyje esančio vidutinio darbo užmokesčio dydį.

Akcizinių prekių įperkumas ES27 šalyse*

* Trijų akcizinių prekių krepšelio (1 cigarečių pakelio, 1 litro degtinės, 1 litro benzino) vidutinės kainos (įskaitant netiesioginius mokesčius) ir vidutinio darbo užmokesčio santykis šalyje 2012 m. Skaičius rodo, kiek procentų vidutinio darbo užmokesčio reikia, norint nusipirkti minėtą prekių krepšelį. Mažesnis skaičius rodo didesnį įperkumą ir atvirkščiai. Šaltinis: Fuel Prices Europe, Europos Komisija, Wikipedia ir autorių skaičiavimai.

Sunkiausiai akcizines prekes įperkamos Bulgarijoje, Lietuvoje ir Rumunijoje. Šiose valstybėse akcizinių prekių krepšeliui (1 cigarečių pakeliui, 1 litrai degtinės ir 1 litrai benzino) gyventojai išleidžia apie 2 proc. vidutinio darbo užmokesčio. Mažiausią vidutinio darbo užmokesčio dalį akcizinių prekių krepšeliui skiria tokios šalys kaip Liuksemburgas, Danija, Ispanija, Kipras, Vokietija. Šie dideli skirtu-

mai tarp akcizinių prekių įperkumo visų pirma yra nulemti vidutinio pragyvenimo lygio skirtumų. Mažesnis pragyvenimo lygis, kuris automatiškai lemia mažą prekių įperkumą, skatina gyventojus mažinti prekių ir paslaugų vartojimą arba ieškoti alternatyvų, tame tarpe – pigesnių prekių ir paslaugų šešėlinėje ekonomikoje.

Pagal gaunamas pajamas sunkiausiai akcizines prekes iš ES šalių įperkamos Bulgarijoje, Lietuvoje ir Rumunijoje.

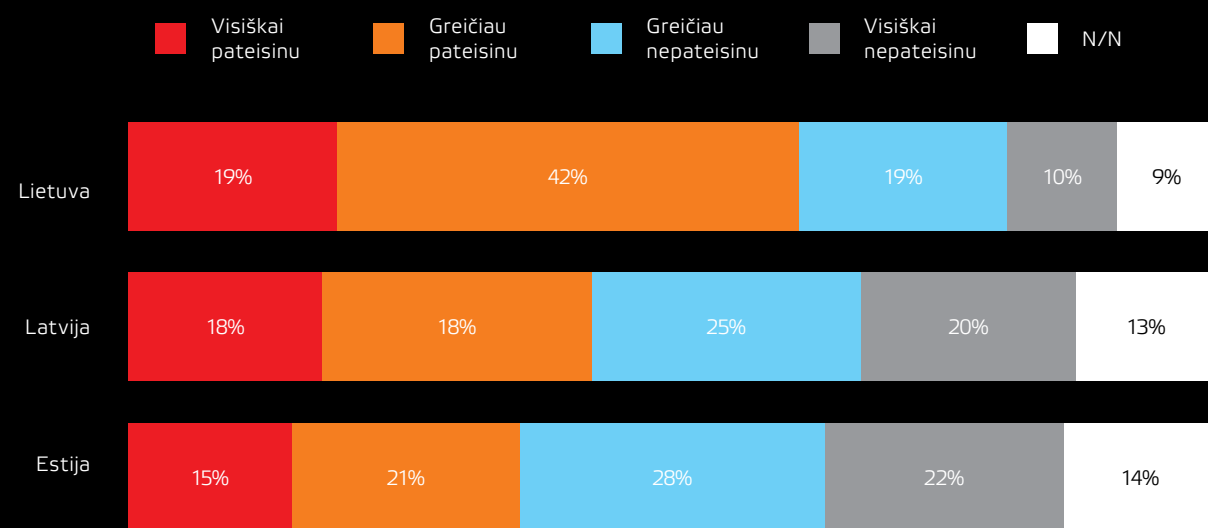

Tolerancija šešėliui ir gyventojų pasitikėjimas nelegaliomis prekėmis

Šešėlinės ekonomikos dydžiui šalyje įtaką daro žmonių pakantumas šešėlinei ekonomikai bei pasitikėjimas joje sukuriama prekėmis ir paslaugomis. Dėl įvairių istorinių ir kultūrinių aplinkybių žmonės skirtingose šalyse įvairiai vertina šešėlinės ekonomikos veiklą. Priimamų mokesčių ir reguliavimo sprendimų poveikis šešėlinei ekonomikai priklauso nuo to, koks yra žmonių pakantumas šešėliui. Šešėlis greičiau išplinta ten, kur jis yra pateisinamas, palyginti su tomis šalimis, kuriose jis yra smerkiamas

ir atmetamas kaip nepriimtina ir amorali veikla. Svarbi veiklos šešėlyje sąlyga yra žmonių pasitikėjimas nelegaliomis prekėmis ir paslaugomis. Tuomet, kai žmonės itin kritiškai vertina prekių ir paslaugų kokybę, pardavėjai, veikiantys šešėlyje, yra priversti mažinti jų kainas tam, kad pasiūlytų pirkėjams priimtina kokybės ir kainos skirtumą. Ir atvirkščiai, didelis žmonių pasitikėjimas leidžia pardavėjams išlaikyti santykinai aukštesnes kainas ir tai padaro šešėlinę veiklą pelningesnę ir patrauklesnę.

Kaip asmeniškai Jūs vertinate cigarečių, alkoholio produktų, degalų ir kuro kontrabandą ir nelegalų vartojimą?

Lietuvoje 61 proc. gyventojų visiškai pateisina arba greičiau pateisina kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimą.

Šaltinis: LLRI Gyventojų požiūris į nelegalių prekių vartojimą tyrimas, 2012 m.

Korupcijos lygis šalyje

Aukštas korupcijos lygis šalyje sukuria palankias sąlygas šešėliui plėtotis. Korumpuotoje aplinkoje papirkti teisėsaugos institucijų pareigūnus yra paprasčiau, todėl išsisukti pažeidžiant įstatymus tampa lengviau, mažėja

šešėlinės veiklos rizika ir sąnaudos, bei didėja tokios veiklos patrauklumas. Ir atvirkščiai, jei valstybinės institucijos yra labai skaidrios ir nekorumpuotos, šešėlinė veikla susijusi su didesnėmis sąnaudomis, ja užsiimti yra sunkiau.

Kainos kaimyninėse šalyse

Tam tikriems šešėlinės ekonomikos sektoriams yra svarbi šalies geografinė padėtis. Kontrabanda, arba nelegalus prekių įsivežimas yra viena iš šešėlinės ekonomikos dalių. Nors pagrindinė kontrabandos priežastis yra prekės kainų skirtumas prekės kilmės šalyje ir prekės realizavimo šalyje, šešėlinei veiklai didelę įtaką daro ir šalies geografinė padėtis. Jei šalį supa valstybės, kuriose tam tikrų prekių kainos yra žymiai mažesnės (pavyzdžiui, dėl mokesčių

aplinkos skirtumų), šioje šalyje kontrabandai plėtotis yra daug palankiau. Pavyzdžiui, Lietuva ribojasi su šalimis, kurios nepriklauso ES ir kuriose akcizo mokesčiai yra žymiai mažesni. Dėl šios priežasties kontrabandos problema Lietuvoje yra daug aktualesnė, nei vakarų Europos šalyse, kuriose akcizai yra taip pat dideli, tačiau kurios nesiriboja su šalimis, nepriklausančiomis ES.

	KAINA LIETUVOJE	RUSIJOJE (KALININGRADO SRITIS)	BALTARUSIJOJE
0,5 litro degtinės	18 Lt*	11,9 Lt*	11,97 Lt*
1 litras dyzelino	4,71 Lt**	2,54 Lt**	2,56 Lt**
1 vnt. cigarečių pakelių	7,77 Lt***	2,07 Lt****	1 Lt****

* Šaltinis: AGPJA

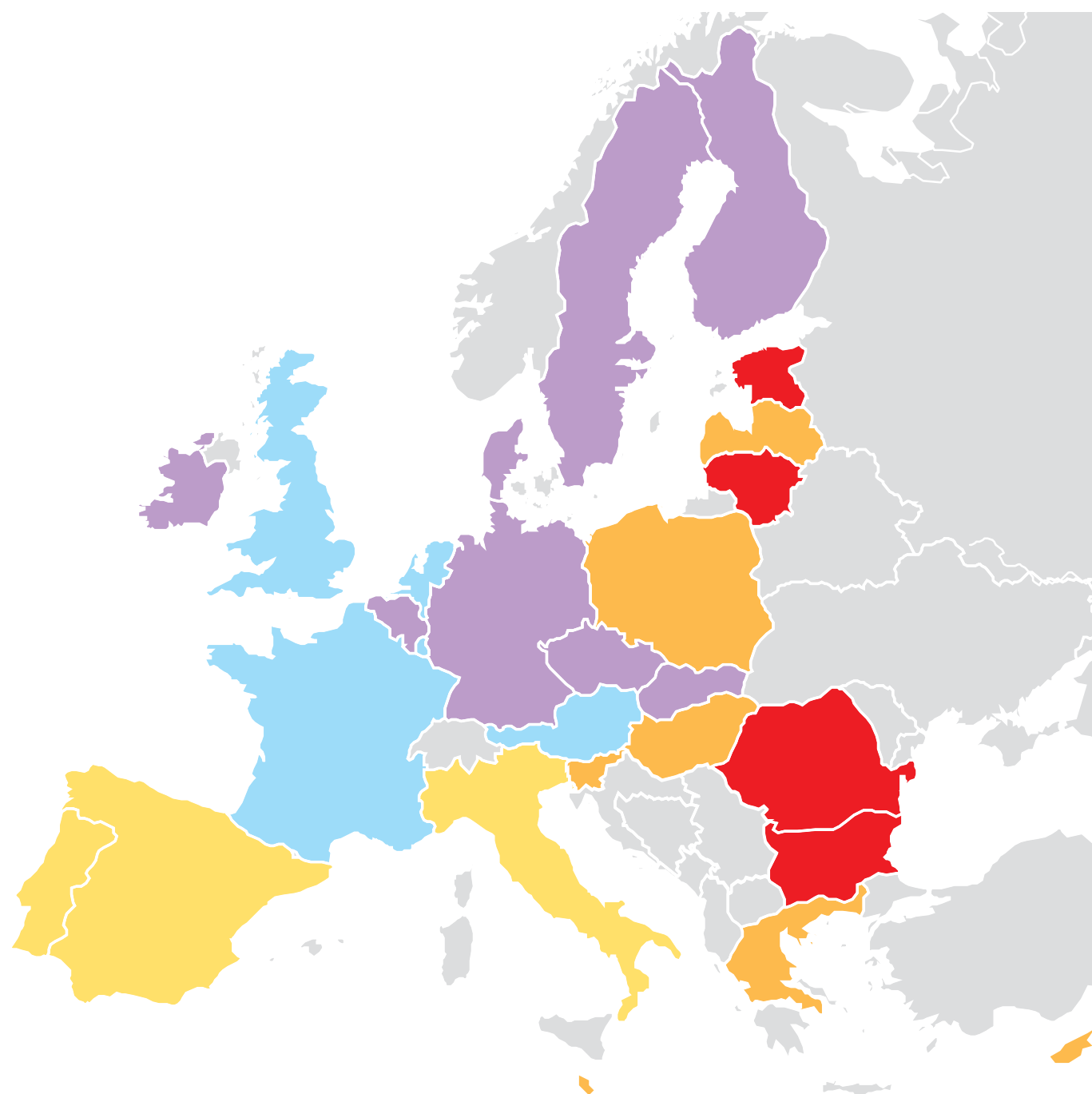
** Šaltiniai: degalukainos.lt, www.ariscard.com (2012 08 30)

*** Vidutinė svartinė mažmeninė cigarečių pardavimo kaina 2012 m.

**** Didžiausią nelegalios rinkos dalį Lietuvoje turinčių cigarečių kaina (pagal 2012 m. rugpjūčio 30 d. Rusijos ir Baltarusijos rublio kursą)

2. KOKIE ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS MASTAI PASAULYJE IR LIETUVOJE?

2.1. Šešėlinė ekonomika pasaulyje

Šešėlinės ekonomikos apimtys 31 Europos valstybėje 2011 m. (proc. oficialaus BVP)

8-12 %	Austrija, Prancūzija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Jungtinė Karalystė
13-17 %	Belgija, Airija, Čekija, Danija, Suomija, Vokietija, Slovakija, Švedija
18-22 %	Italija, Portugalija, Ispanija
23-27 %	Kipras, Graikija, Vengrija, Latvija, Malta, Lenkija, Slovėnija
28-32 %	Bulgarija, Estija, Lietuva, Rumunija

Pasaulio banko duomenimis, šešėlinės ekonomikos apimtys skirtingose pasaulio valstybėse ženkliai skiriasi. Mažiausiai pasaulyje šešėlinės ekonomikos 2010 m. buvo Šveicarijoje – šešėlis čia sudarė 8,1 proc. oficialaus šalies BVP¹. Tuo tarpu Bolivijoje, kurioje fiksuojama didžiausia šešėlinė rinka pasaulyje, šešėlis siekia 63,5 proc. oficialaus šalies BVP. 2011 m. Europoje šešėlinė rinka sudarė nuo 7,9 proc. (Šveicarijoje) iki 32,3 proc. (Bulgari-

joje) oficialaus BVP². 2010-2011 m. Europos šalyse buvo fiksuotas šešėlinės rinkos masto sumažėjimas, lyginant su 2008 m. Tai siejama su gerėjančia Europos Sąjungos ekonomine padėtimi. Atsigaunant ekonomikai, paskatų veikti šešėlyje - mažėja. Vienintelė išimtis yra Graikija, kuri vis dar patiria stiprų ekonomikos nuosmukį.

2.2. Lietuvos šešėlinės rinkos vertinimas

Daugelis tyrimų, nagrinėjančių šešėlinę ekonomiką, rodo, jog Lietuvoje ekonominio nuosmukio laikotarpiu šešėlinė ekonomika smarkiai augo.

Pavyzdžiui, 2012 m. liepos mėnesį LLRI atlikto **Lietuvos ekonomikos tyrimo** duomenimis, šešėlinės ekonomikos dalis BVP sparčiai augo nuo 2008 metų ir 2010 metais sudarė net 28 proc. šalies BVP, o per 2011 ir 2012 m. kiek sumažėjo - iki 26 procentų. To paties tyrimo duomenimis bent dalį savo veiklos 2012 m. šešėlyje vykdė maždaug 4 iš 10 ūkio vienetų.

Statistikos departamentas, skaičiuodamas šalies bendrąjį vidaus produktą, jį įskaičiuoja oficialiai neapskaitomą ekonomiką. Kaip ir minėta leidinio 1.1. dalyje, pagrindinis skirtumas tarp šešėlinės ir oficialiai neapskaitytos ekonomikos yra tas, jog oficialiai apskaityta ekonomika apima ir tas neapskaitytas veiklas, kurios nėra susijusios su įstatymu nesilaikymu.

Paskutiniai Statistikos departamento oficialiai

pateikiami duomenys – už 2009 metus. Tuomet oficialiai neapskaityta ekonomika sudarė apie 17 proc. ir, lyginant su prieš tai buvusiais metais, išaugo 3 proc. punktais. Statistikos departamento skaičiavimais panašus oficialiai neapskaitytos ekonomikos lygis buvo 2000-2001 m. Taigi, oficialiai neapskaitytos ekonomikos augimas fiksuojamas ir oficialioje statistikoje. Svarbu paminėti, kad Statistikos departamentas į oficialiai neapskaitytą ekonomiką nuo 2011 m. įtraukia ir prekybą narkotikais, alkoholio ir alkoholio kontrabandą bei prostituciją.

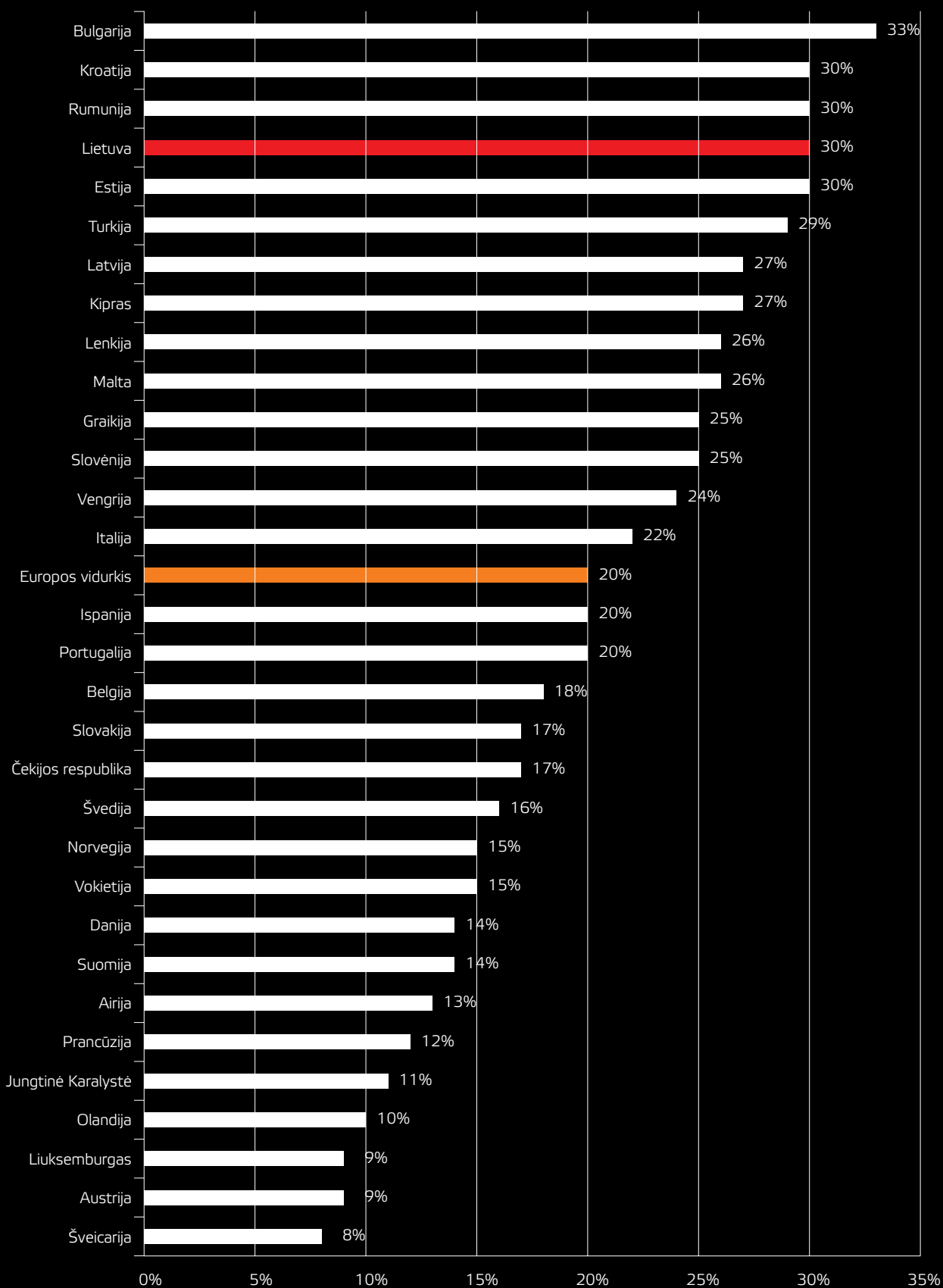
Dar vieną šešėlinės ekonomikos Lietuvoje ir kitose Europos šalyse vertinimą pateikė šešėlinės ekonomikos „guru“ **Friedrich Schneider**. Jo teigimu, šešėlinės ekonomikos dalis BVP Lietuvoje 2010 m. buvo apie 30 proc.

Visi minėti šešėlio tyrimai naudoja skirtingus vertinimo būdus, tačiau parodo panašią kryptį - šešėlinė ekonomika Lietuvoje nuo 2008 m. augo.

¹ Pasaulio Banko ataskaita „Shadow Economies All over the World“, <http://library1.nida.ac.th/worldbank/fulltext/wps05356.pdf>

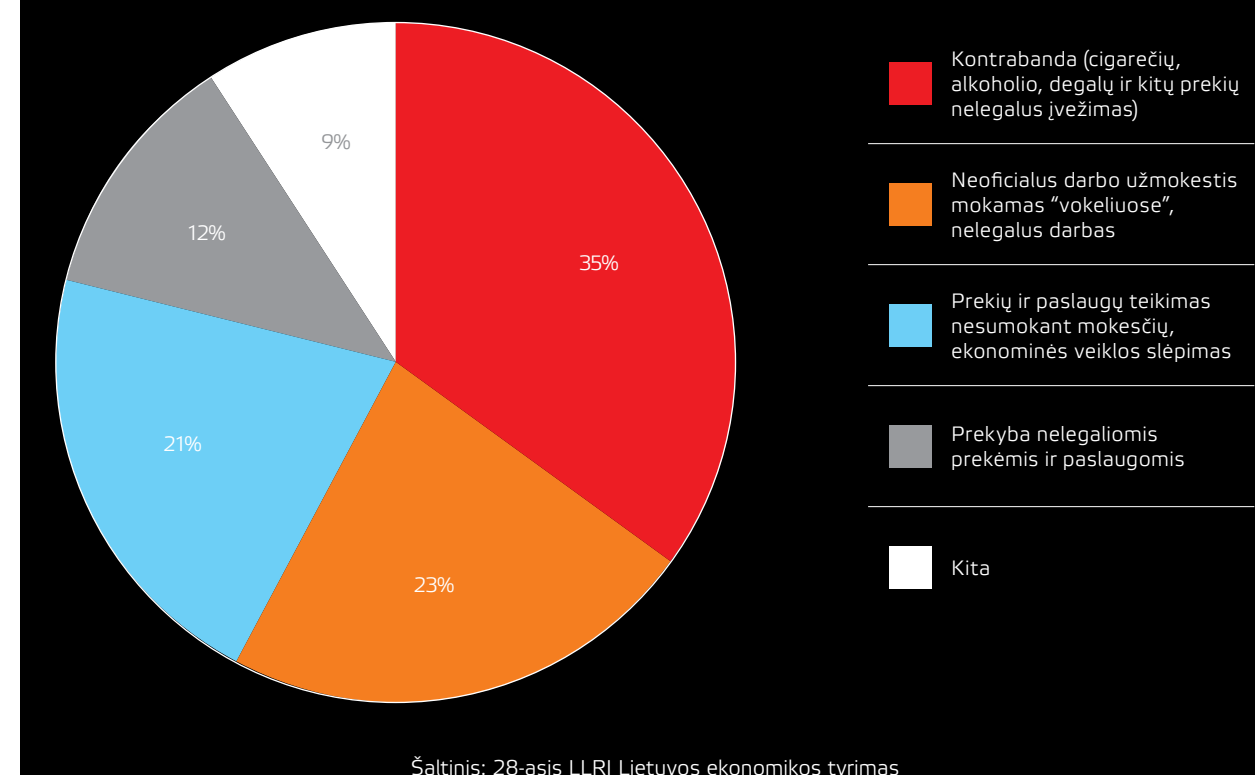
² Schneider, Friedrich. „Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries vfrom 2003 to 2011“, <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2011/ShadEcon31.pdf>

Šešėlinės ekonomikos dalis BVP 2010 m.

Šaltinis: Prof. Friedrich Schneider ir Dr. Andreas Buehn tyrimas

Šešėlinės ekonomikos struktūra 2011 m.

Šaltinis: 28-asis LLRI Lietuvos ekonomikos tyrimas

LLRI atliekamo Lietuvos ekonomikos tyrimo duomenimis, didžiausią dalį šešėlio sudaro cigarečių, alkoholio, degalų ar kitų prekių kontrabanda. Ši veikla sudaro daugiau nei trečdalį viso šešėlio (35 procentus). Antra vieta pagal dydį tenka neoficialiam darbo užmokesčiui, mokamam „vokeliuose“, nelegaliam darbui. Ekspertų vertinimu, ši šešėlio dalis sudaro 23

proc. šešėlinės ekonomikos. Kiek daugiau nei penktadalis, t.y. 21 proc. šešėlio, tenka prekių ir paslaugų teikimui nesumokant mokesčių, ekonominės veiklos slėpimui. Prekyba nelegaliomis prekėmis (neįskaitant kontrabandinių prekių) ir paslaugomis sudaro daugiau nei dešimtadalį viso šešėlio (12 procentų).

3. KIEK ŠEŠĖLIO YRA AKCIZINIŲ PREKIŲ RINKOJE?

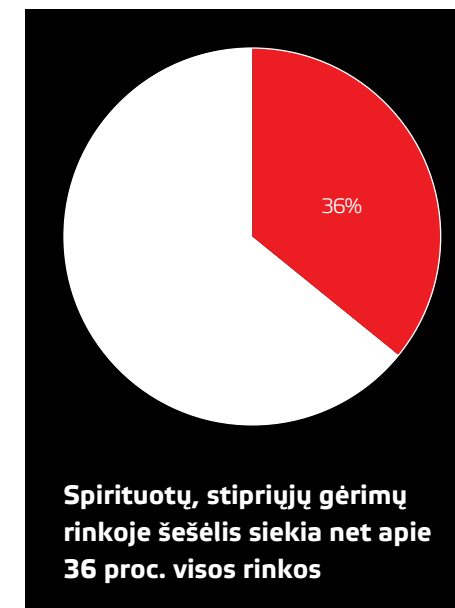
3.1. Kodėl akcizinės prekės?

Toliau šiame tyrime bus nagrinėjama tik ta šešėlinės ekonomikos dalis, kuri yra susijusi su pagrindinių trijų akcizais apmokestinamų prekių grupių (alkoholio, degalų ir cigarečių) kontrabanda bei nelegalia prekyba. Akcizinių prekių šešėlis pasirinktas visų pirma dėl to, jog

jis rinkos dalyvių vertinimais sudaro didžiausią dalį šešėlio. Antra priežastis – duomenų apie dalį akcizinių prekių šešėlio (konkrečiai – alkoholio ir kuro) iki šiol nebuvo daug, jie nebuvo surinkti į vieną vietą.

3.2. Šešėlinė alkoholinių gėrimų rinka

Dėl stipriųjų alkoholinių gėrimų šešėlio į valstybės biudžetą 2012 m. nepateks apie 410 mln. Lt akcizo ir PVM mokesčių.

Šešėlio vertinimo metodika

Iki šiol nebuvo išsamių bandymų, skirtų įvertinti alkoholinių gėrimų šešėlinės rinkos dydį. Dirbdami kartu su ISM, rinkos tyrimų kompanijomis, ekspertais ir mokslininkais, diskusijų, analizės bei pilotinių tyrimų pagalba LLRI sukūrė metodiką, kuri padės geriau įvertinti vieną iš mažiausiai nagrinėtų šešėlinės rinkos segmentų – nelegalių alkoholinių gėrimų rinką. Alkoholinių gėrimų nelegalios rinkos tyrimas susideda iš 3 dalių, o gauti duomenys yra apibendrinami.

Seniūnų apklausa

Lietuvos seniūnijų seniūnų apklausa siekta išsiaiškinti alkoholinių gėrimų vartojimo įpročius ir tendencijas Lietuvoje. Seniūnų buvo prašoma procentais įvertinti, kokia yra legali ir kokia – nelegali alkoholinių gėrimų rinkos struktūra.

Specialistų apklausa

Šia apklausa siekiama sužinoti, kaip su nelegalia alkoholio rinka susijusios grupės žmonių, dėl savo darbo ir veiklos specifikos gerai

išmanančios nelegalaus alkoholio prekybos bei vartojimo sritį, vertina įvairius nelegalios rinkos parametrus. Šioje apklausoje dalyvauja alkoholinių gėrimų gamintojai, prekybininkai (mažmenininkai ir didmenininkai), kontrolės ir sveikatos institucijos, ekonomistai, analitikai.

Gyventojų apklausa

Atliekama reprezentatyvi gyventojų apklausa ir pagal vartotojų nuostatų bei deklaruojamos elgsenos išvestinius parametrus kiekybiškai įvertinama, koks yra šešėlinės rinkos dydis.

Šešėlinės alkoholio rinkos vertinimas

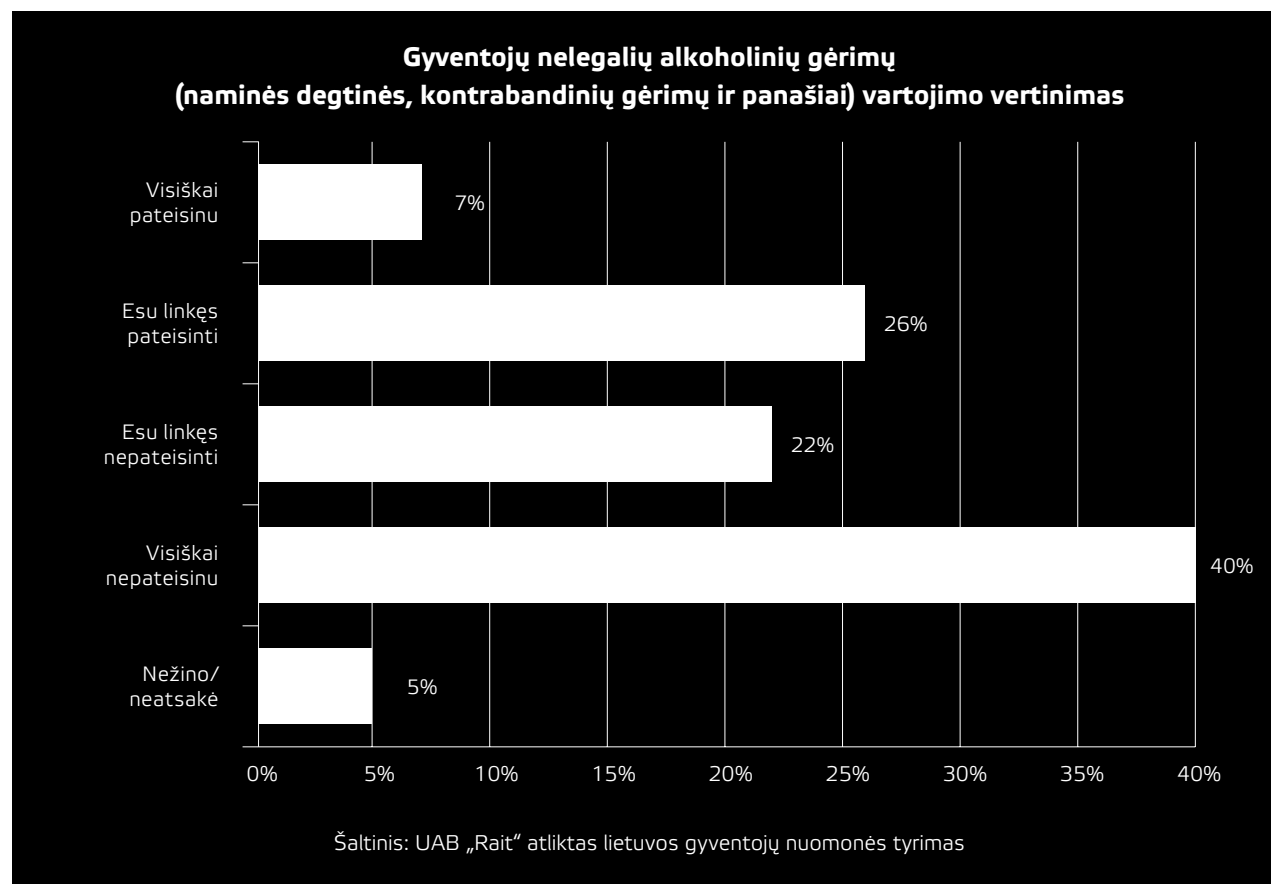
Alkoholinių gėrimų rinką galima suskirstyti į vyno (fermentuotų gėrimų), alaus bei spiritinių gėrimų segmentus. Atliktas tyrimas parodė, jog didžiausia nelegalios rinkos dalis yra spirituotų gėrimų segmente, tuo tarpu alaus ir vyno (fermentuotų gėrimų) segmentuose nelegalios rinkos dalis yra daug mažesnė.

Kaip parodė atliktas tyrimas, susidedantis iš trijų apklausų, alaus gėrimų rinkoje nelegali produkcija sudaro vidutiniškai apie 4 proc. visos rinkos. Vyno (fermentuotų gėrimų) segmente šešėlinė rinka siekia apie 5 proc. Tuo tarpu spirituotų, stipriųjų gėrimų rinkoje šešėlis siekia net apie 36 proc. visos rinkos. Šį didelį nelegalios rinkos apimtį skirtumą galima paaiškinti tuo, jog stipriuosiuose spiritiniuose gėrimuose mokesčiai (PVM ir akcizo mokesčiai) sudaro daug didesnę galutinės prekių kainos dalį nei alaus ar vyno gėrimuose. Be to, stipriųjų spiritinių gėrimų santykinės kainos (kainos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis) yra vienos didžiausių visoje ES.

Seniūnų apklausos rezultatai taip pat parodė, jog daugelyje Lietuvos seniūnijų galima įsigyti nelegalių alkoholinių gėrimų. 60 proc. apklausoje dalyvavusių seniūnų teigė, jog jų vietovėje galima įsigyti nelegaliai platinamo (gaminamo) alkoholio, tuo tarpu tik apie 17 proc. tikino, jog jų seniūnijoje nėra nelegaliai platinamo (gaminamo) alkoholio. 23 proc. seniūnų atsakymo nepateikė.

Atliktas specialistų giluminė apklausa parodė, jog geriamoji kosmetika, t.y. ne pagal paskirtį kaip alkoholiniai gėrimai vartojami pagaminti plovikliai, valikliai, parfumerija, sudaro apie 7 proc. alkoholinių gėrimų rinkos.

Reprezentatyvia gyventojų apklausa taip pat buvo siekiama įvertinti, kaip žmonės vertina nelegalių alkoholinių gėrimų vartojimą bei kiek alkoholio žmonės vidutiniškai suvartoja. Buvo daroma prielaida, jog tie žmonės, kurie yra labiau linkę pateisinti nelegalių alkoholio vartojimą, patys vartoja daugiau nelegalaus alkoholio rinkos dalis.

Apklausa atskleidė, jog trečdalis apklaustųjų (33 proc.) arba pateisina nelegalių alkoholinių gėrimų vartojimą arba yra linkę jį pateisinti. 62

proc. respondentų nelegalių alkoholinių gėrimų vartojimo arba visiškai nepateisina arba yra linkę nepateisinti.

Tik 17 proc. apklaustų seniūnų tikino, jog jų seniūnijoje nėra nelegaliai platinamo ar gaminamo alkoholio.

Šešėlio produktų kategorijos ir pavyzdžiai

Šešėlių alkoholio rinkoje, priklausomai nuo nelegalaus alkoholio kilmės, galima suskirstyti į kelias prekių kategorijas:

- **Kontrabandiniai alkoholiniai gėrimai ir smulki nelegali prekyba**

Šią šešėlinio alkoholio rinkos kategoriją galima suskirstyti į dvi dalis. Pirmoji – smulkus pavienių asmenų įstatymais leidžiamo kiekio alkoholinių gėrimų gabenimas per pasienio kontrolės punktus iš Baltarusijos Respublikos ir Rusijos Federacijos Kaliningrado srities tuomet, kai atsigabenta produkcija yra nelegaliai parduodama Lietuvoje.

Antra dalis yra „tikroji“ kontrabanda, kuomet per sieną nelegaliai vežami neleistini kiekiai užsienio šalyse pagamintų alkoholinių gėrimų. Kaip ir kitų akcizinių prekių atveju, abejoje grupėse pagrindinis alkoholinių gėrimų gabenimo motyvas yra kainų skirtumas, susidarantis dėl akcizų dydžio Lietuvoje ir ES nepriklausančiose šalyse.

Per sieną pervežti produktai yra nelegaliai parduodami miestų turgavietėse, šalia jų, tarp gerai pažįstamų žmonių. Yra užfiksuota atvejų, kuomet nelegalios produkcijos siūloma įsigyti ir namuose, taip pat – konkrečių prekių ženklų galima „užsisakyti“ dar prieš prekėms kertant sieną.

- **Denatūruotas spiritas ir iš jo pagaminti alkoholinių gėrimų falsifikatai (pilstukas)**

Ši šešėlio alkoholio rinkoje dalis apima Lietuvoje ar už jos ribų perkamus legalius produktus, savo sudėtyje turinčius alkoholio, kurie yra denatūruojami taip paverčiant juos į vartojimui tinkamus, tačiau jau nelegalius alkoholinius gėrimus. Vienas iš pavyzdžių - alkoholio turinčio automobilų langų ploviklio pirkimas dideliais kiekiais Lenkijoje, jo perdėbimas į alkoholinius gėrimus ir realizavimas Lietuvoje. Denatūruoto alkoholio produktais prekiaujama tiek per nelegalius, tiek per legalius prekybos taškus juos supilstant į vartotojams atpažįstamų prekių ženklų taras.

- **Nelegalūs namų gamybos produktai (samagonas, samanė)**

Šešėlinę alkoholio rinką taip pat sudaro namų sąlygomis iš grūdų gaminami alkoholiniai gėrimai. Nelegalių fabričių gamybos produktus kaimo vietovėse parduoda patys gamintojai. Nelegalių alkoholių į miestus, surinkę didesnius nelegalaus alkoholio kiekius, atveža platintojai.

- **Vartojimas ne pagal paskirtį (kosmetiniai gaminiai)**

Pigi kosmetika (burnos skalavimo skysčiai, kosmetinis spiritas), kurių galima įsigyti kioskuose, turguose ar prekybos centruose yra naudo-

jama kaip pigūs alkoholinių gėrimų pakaitalai. Jie nėra neapmokestinami akcizu ir jų kaina paprastai būna 2-3,5 lito už 200-250 mililitrų. Šie „gėrimai“ parduodami mažose pakuotėse, kad

būtų patogiu naudoti. Kadangi alkoholio surogatai neapskaitomi kaip alkoholiniai gėrimai, jiems negalioja alkoholiui taikomi draudimai prekybos naktį ar prekybos nepilnamečiams draudimai.

Dėl 1 suvartoto nelegalaus stipriojo alkoholinio gėrimo butelio į valstybės biudžetą nesumokama 17 Lt mokesčių.

Samagono savikaina

Samagono savikaina

Samagono savikainą galima suskaičiuoti įvertinant visas gamintojo patiriamas išlaidas ruošiant grūdus, verdant ir distiliuojant, saugant produkciją, transportuojant žaliavas ir pagamintą produkciją, darbo užmokesčius, įvairius „konspiracinius“ mokesčius ir mokėjimus „stogui“.

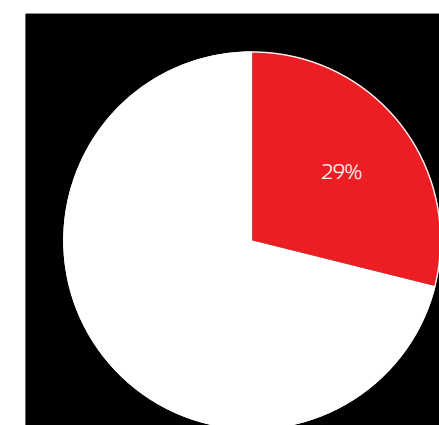
Iš 1 tonos grūdų galima pagaminti 300 litrų 60 laipsnių stiprumo samagono. Gaminant didesnius kiekius samanės, gamybos kaštai gali siekti 2000 litų tonai grūdų apdirbti. Tokiu atveju 1 litro samagono savikaina siekia apie 4,75 Lt.

Šaltinis: AGPIA

3.3. Šešėlinė cigarečių rinka

1 iš dabar iš 29 procentų nelegalios tabako rinkos reiškia 11 mln. nesumokėtų akcizo ir pridėtinės vertės mokesčių į valstybės biudžetą.

Nelegali cigarečių rinka Lietuvoje siekia apie 29 proc.

Šešėlio vertinimo metodika

Cigarečių šešėlinės rinkos dydis rinkoje yra vertinamas tyrimų kompanijos „Nielsen“ atliekamu tuščių cigarečių pakelių tyrimo pagrindu. Jo metu miestuose renkami tušti cigarečių pakeliai iš šiukšliadėžių ar numesti gatvėje ir skaičiuojama, kuri dalis cigarečių pakelių priklauso nelegalių arba ne Lietuvoje

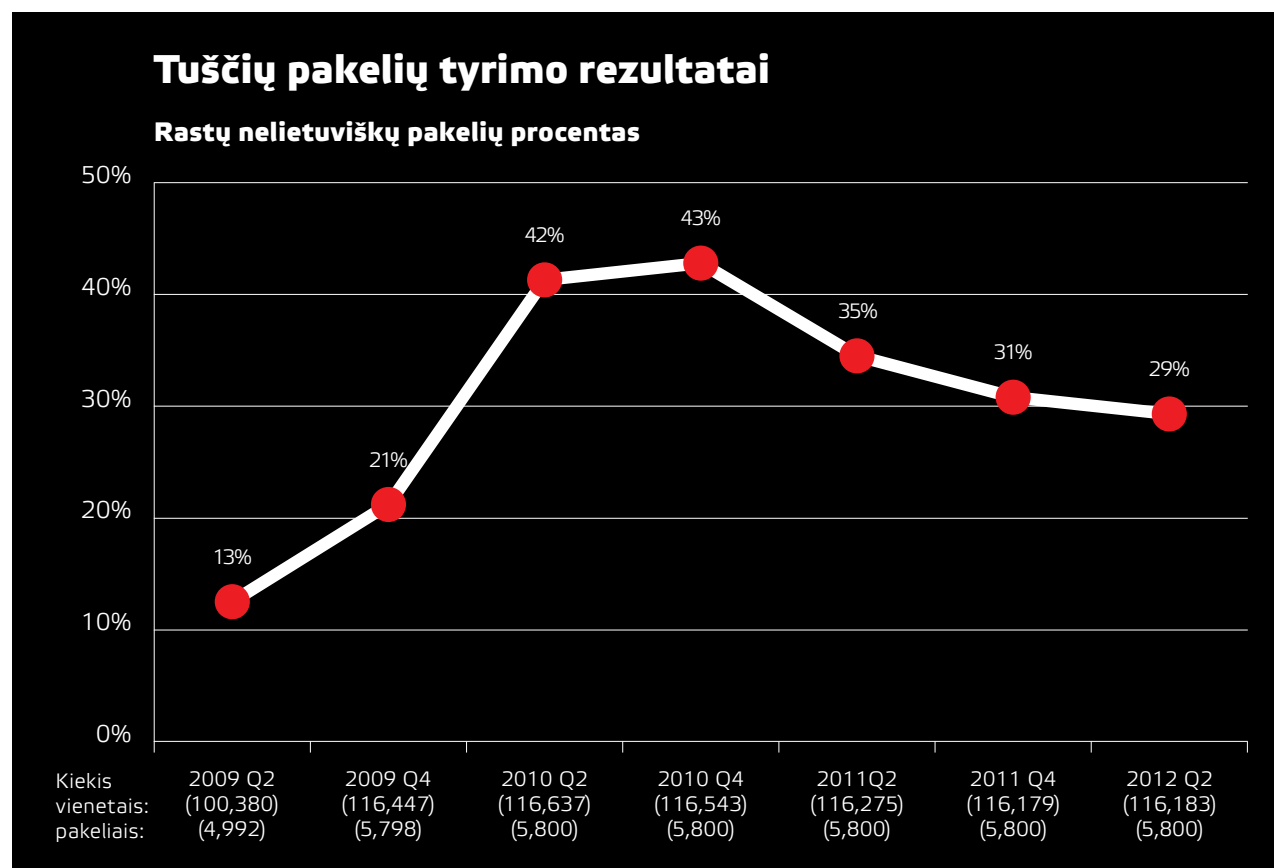
pagamintų cigarečių kategorijai. Šis tyrimas yra atliekamas kas pusę metų taip įvertinant šešėlinės cigarečių rinkos dinamiką. Pagrindiniai šio tyrimo ribotumai yra tai, jog į tyrimą nepatenka privačios erdvės (namai, butai) ir darbo vietos bei kaimiškos vietovės (tiriami tik miestai).

Šešėlinės cigarečių rinkos vertinimas

2012 m. antrąjį ketvirtį atlikto tuščių cigarečių pakelių tyrimo duomenimis, 29 proc. cigarečių pakelių buvo nelietuviški, t.y. pagaminti ir parduoti ne Lietuvoje.

Padirbtų cigarečių pakelių rasta nereikšmingas kiekis, t.y. vos 0,1 procento. Didžiausia dalis nelietuviškų cigarečių rasta 2010 m. – apie 42 proc., o per 2011 m. ši dalis mažėjo.

Pastebima tendencija, jog daugiausiai nelietuviškos kilmės cigarečių pakelių yra randama pasienio regionuose. Didžiausia dalis nelietuviškų pakelių rasta Marijampolės (48 proc.), Tauragės (45 proc.), Jonavos (45 proc.), Panevėžio (38 proc.), Alytaus (37 proc.) miestuose. Mažiausia – Utenos (20 proc.), Klaipėdos (20 proc.) ir Visagino (20 proc.) miestuose.

Kontrabandinių cigarečių vartojimo mažėjimui įtakos turėjo keletas veiksnių: nuo 2009 m. kiek pagerėjusi šalies ekonominė situacija ir padidėjusios žmonių pajamos, sumažėjusi žmonių tolerancija kontrabandinėms ir nelegalioms prekėms, valdžios institucijų bei rinkos dalyvių pastangos kovojant su cigarečių kontrabanda.

Dėl kiekvieno surūkomo kontrabandinio cigarečių pakelio į valstybės biudžetą nepatenka apie 6 Lt akcizo ir pridėtinės vertės mokesčių.

Šešėlio produktų kategorijos ir pavyzdžiai

Tabako šešėlinei rinkai priskiriamos dviejų rūšių cigaretės. Didžiausią dalį šešėlio sudaro kaimyninėse Rusijoje ir Baltarusijoje įsigyjamoms ir nelegaliai per sieną gabenamos cigaretės (kontrabanda). Kita rūšis yra nelegaliuose fabrikuose padirbtos cigaretės.

Tuščių pakelių tyrimas rodo, jog didžiausia dalis kontrabandinių cigarečių į Lietuvą atkeliauja iš Baltarusijos (2012 m. II ketv. rastų baltarusiškų cigarečių pakelių dalis sudarė apie 20 proc.), mažiau – iš Rusijos (6 procentai).

Tyrimo duomenimis, padirbtų cigarečių dalis Lietuvoje nėra reikšminga.

Pagrindinė kontrabandos priežastis yra tabako gaminių kainų skirtumas tarp Lietuvos ir Rusijos bei Baltarusijos, kuris atsiranda dėl didelių akcizų mokesčio skirtumų tabako gaminiams. Prekyba nelegaliomis cigaretėmis vyksta turuose, taip pat - per platintojus, turinčius savo klientų ratą. Didelė dalis kontrabandinių prekių yra skirta ne Lietuvos rinkai - ji tranzitu gabenama į kitas Europos Sąjungos šalis.

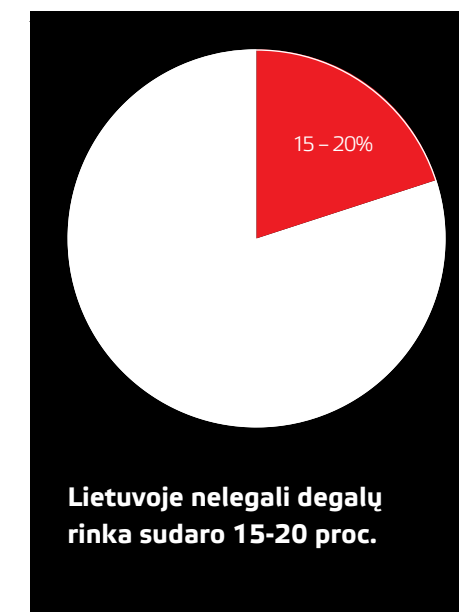
3.4. Šešėlinė kuro rinka

Šešėlio vertinimo metodika

Šešėliu kuro rinkoje Lietuvoje yra laikomas kuras, įvežtas į Lietuvą iš kaimyninių ES nepriklausiančių valstybių ir nelegaliai parduojamas nesumokant akcizo ir kitų mokesčių. Automobilių bakuose legaliai kurtant sieną įsivežamas asmeniniam naudojimui skirtas kuras nėra priskiriamas šešėlinei ekonomikai tol, kol jis nėra nelegaliai parduodamas. Šiame tyrime įvertinant šešėlinę kuro rinką Lietuvoje buvo pasitelkti keli būdai.

Pirma, kaip ir nelegalios alkoholinių gėrimų rinkos tyrimo atveju, šešėlinei kuro rinkai tirti buvo pasitelkta seniūnų apklausa³. Ja siekta sužinoti apie alkoholinių gėrimų vartojimo įpročius ir tendencijas Lietuvoje. Seniūnų buvo prašoma procentais įvertinti, kokia yra legali ir kokia - nelegali Lietuvoje suvartojamo kuro dalis. Be seniūnų apklausos taip pat analizuojamos dvi kitos apklausos, kurios netiesiogiai vertina, kokia dalis Lietuvos gyventojų naudoja nelegalų kurą.

Dar vienas tiesioginis nelegalios kuro rinkos Lietuvoje įvertinimo būdas susijęs su kuro iš Baltarusijos ir Kaliningrado srities specifika.

Žiemą oro temperatūrai nukritus žemiau tam tikros ribos, nelegalus kuras (dyzelinas) iš šių valstybių nėra tinkamas vartoti dėl prastesnės kuro kokybės. Dėl to nelegalaus kuro naudojimo mastą galima apčiuopti skaičiuojant legaliai nuperkamo kuro padidėjimą šalčiausiomis metų savaitėmis darant prielaidą, jog didelė

³ http://www.raita.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=1110&cntnt01lang=lt_LT&cntnt01returnid=93

dalys nelegaliai kurą naudojančių žmonių per šias savaites pila kurą legaliai Lietuvos degalinėse.

Užsipylus 50 litrų nelegalaus benzino į valstybės biudžetą nepatenka 118 Lt mokesčių.

Šešėlinės kuro rinkos vertinimas

2012 m., gegužės 28 d. - birželio 15 d. buvo atlikta reprezentatyvi Lietuvos seniūnų apklausa elektroniniu paštu ir telefonu. Apklausa išsiųsta 547 seniūnijoms, atsakymus pateikė 298, t.y. 54 proc. respondentų. Seniūnai buvo klausiami, kokį kurą naudoja jų seniūnijos gyventojai.

Lietuvos seniūnų vertinimu, Lietuvoje suvartojama vidutiniškai 18 proc. nelegalaus kuro (benzino, dyzelino), o legali rinka sudaro apie 82 procentus. Panašų rezultatą rodo ir 2012 m. balandžio mėn. tyrimų bendrovės RAIT atlikta reprezentatyvi gyventojų apklausa. Jos duomenimis, 15 proc. Lietuvos gyventojų teigė besipilantys degalus ne degalinėse, o pirkę juos pigiau iš asmenų turguje ir kitose vietose. Dar 7 proc. atsakė, jog degalus pilasi kaimyninėse šalyse (Kaliningrado srityje, Baltarusijoje ar Lenkijoje). Taigi, šio tyrimo duomenimis šešėlyje degalus pilasi apie 15 proc. Lietuvos gyventojų.

Vertinant šio tyrimo duomenis būtina atsižvelgti į keletą veiksnių. Pirma, tiesiogiai užduodant tokio pobūdžio klausimus ne visi respondentai išlieka nuoširdūs, todėl šešėlyje galimai dalyvauja didesnė dalis gyventojų. Antra, tai, jog kurą nelegaliai perka 15 proc. gyventojų dar nereiškia, jog šešėlis sudaro 15 proc. Lietuvos kuro rinkos. Atsakiusieji, jog

perka degalus šešėlyje galėjo nelegaliai pirkti tik dalį savo suvartojamo kuro, be to, kuro vartojimo kiekis tarp tų, kurie perka kurą nelegaliai ir tarp tų, kurie neperka, gali reikšmingai skirtis.

Autoplus.lt kovo mėnesio pabaigoje atliko portalo lankytojų apklausą, kurioje dalyvavo daugiau nei 3,5 tūkst. respondentų⁴. Kas penktas apklausoje dalyvavęs vairuotojas (arba apie 20 proc.) teigia, kad naudoja dyzeliną ar benziną iš Baltarusijos. Daugiausiai apklausos dalyvių – net 27 proc. – naudoja baltarusišką dyzeliną. 14 proc. į savo automobilio baką pila benziną iš minėtos kaimyninės šalies. Apklausoje nebuvo klausama, ar naudojamas kuras iš kaimyninės valstybės yra nupirktas Lietuvoje nelegaliai, ar įsivežtas per sieną kuro bako savam naudojimui.

Šalčiausia 2011/2012 m. žemos savaitė buvo penktoji 2012 m. savaitė, per kurią temperatūra Lietuvoje vidutiniškai nukrito iki 17,8 laipsnių žemiau nulio⁵. Lyginant šią savaitę su trečiąja 2012 metų savaitė (kuomet oro temperatūra nebuvo tokia žema ir siekė vidutiniškai 3,6 laipsnio žemiau nulio) matomas ryškus legaliai nuperkamo kuro padidėjimas. Keturių didžiausių Lietuvoje veikiančių tinklų - „Lukoil“, „Neste“, „Statoil“, ir „Ventus“ - degalinėse nuperkamo benzino vidutiniškai padidėjo 21 proc., dyzelino – 19 procentų. Šie skaičiai yra dar vie-

nas apytikris nelegalios kuro rinkos Lietuvoje įvertinimas darant prielaidą, jog didelė dalis legalaus kuro suvartojimo išaugimo buvo būtent dėl to, jog žmonės šalčiausiu metu atsisakė nelegalaus ir mažiau patikimo kuro.

Apibendrinus keturių minėtų šaltinių rezultatus galima daryti išvadą, jog Lietuvoje nelegali degalų rinka sudaro 15-20 proc.

Šešėlio produktų kategorijos ir pavyzdžiai

Kuras yra per muitinės postus pravažiuojančių lengvųjų ir krovininių automobilių „krovinyse“, kuris gabenamas mašinų bakuose. Tiek benzino, tiek dyzelino apsimoka įsivežti iš Rusijos ar Baltarusijos, kadangi šiose valstybėse dėl mažesnio akcizo kuras yra daug pigesnis, nei Lietuvoje.

Paprastai įsivežtus degalus iš vairuotojų supirkinėja ir vėliau perparduoda pasienio

regiono gyventojai. Pastebėtina ir tai, kad didžioji dalis nelegalių naftos produktų sulaukoma ne pasienyje, o jau juos neteisėtai realizuojant Lietuvos vidaus rinkoje.

Nelegaliai benzinu ar dyzelinu prekiaujama stovėjimo aikštelėse šalia turgaviečių ar kitų lankomų vietų. Prekybininkai dažnai turi nuolatinį pirkėjų ratą.

Dėl nelegalios kuro rinkos Lietuvoje per pirmuosius septynis 2012 metų mėnesius į valstybės biudžetą buvo nesumokėta apie 160 mln. Lt akcizo mokesčio.

⁴ <http://www.ekonomika.lt/naujiena/kas-penktas-vairuotojas-naudoja-baltarusiskus-degalus-23265.html?page=1>

⁵ Gismeteo.lt duomenimis

4. NEIGIAMAI ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS PADARINIAI

Neigiama įtaka valstybės finansams

Šešėlis turi dvejopą poveikį valstybės finansams. Pirma - šešėlinė ekonomika beveik visada yra susijusi su dalies ar visų mokesčių nemokėjimu. Tai reiškia, jog mažėja ratas tų, ant kurių pečių krenta valstybės sektoriaus, viešųjų paslaugų išlaikymas, taigi šis svoris jiems didėja. Esant smarkiai išsiplėtojusiai šešėlinei ekonomikai dideli mokesčių tarifai gali reikšti didelę mokesstinę naštą veikiantiems skaidriai ir tuo pat metu mažai surenkamų biudžeto pajamų dėl didelės dalies veikiančiųjų šešėlyje. Šešėlinė ekonomika dažnai tampa priežastimi, kodėl didinami mokesčiai

sumažina biudžeto pajamas arba jas padidina daug mažiau, nei tikėtasi. Dėl to gali kentėti viešųjų paslaugų kokybė, o valstybės sektorius, nesugebėdamas susitraukti, dažnai yra priverstas skolintis ir perkelti mokesčių naštą ateinančioms kartoms.

Aiškią sąsają tarp šešėlinės ekonomikos ir viešųjų paslaugų turi tie mokesčiai, kurie turi tikslinių mokesčių bruožų. Šiame leidinyje plačiau nagrinėjamas su akcizo mokesčiu susijęs šešėlis. Kontrabanda, nelegalus akcizinių prekių vartojimas mažina biudžeto

pajamas iš akcizo mokesčio. Akcizo mokestis turi tikslinio mokesčio bruožų, kadangi dalis akcizo yra skiriama konkrečioms programoms įgyvendinti. Pavyzdžiui, dalis akcizo mokesčio surinkimo yra skiriama kelių priežiūrai ir plėtros programos finansavimui, kultūros rėmimo fondui, valstybės paramai daugiabučiams namams atnaujinti. Mažinant su akcizinėmis prekėmis susijusį šešėlį ir bent daliai vartotojų perėjus prie legalių prekių vartojimų, didėja

Pasekmės sveikatai

Viena iš svarbiausių neigiamų šešėlinės ekonomikos pasekmių yra susijusi su šešėlyje įsigyjamų prekių kokybe bei jos pasekmėmis žmonių sveikatai. 2012 m. kovo mėn. LLRI atliktas gyventojų požiūrio į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimą tyrimas atskleidė, jog iš nelegalių cigarečių, kuro ir alkoholio žmonės mažiausiai pasitiki nelegalių alkoholinių gėrimų kokybe. Tam yra pagrindo.

Šešėlinėje rinkoje esantis alkoholis yra netikrinamas mitybos ir sveikatos specialistų.

šioms programoms skiriamas finansavimas. Antra, dalis valstybės finansų yra išnaudojama šešėlinės ekonomikos prevencijai. Didėjant paskatoms veikti šešėlyje, valstybės sektorius turi skirti didesnius išteklius kovai su šešėliu ir nusikalstamumu. Tai yra netiesioginė šešėlinės ekonomikos kaina, kuri dažnai yra pamirštama atliekant naujai priimamų teisės aktų poveikio vertinimą.

Jo kokybė yra nekontroliuojama. Tai dažnai turi rimtų pasekmių žmonių sveikatai, kadangi iš denatūruoto alkoholio gaminamuose gėrimuose bei parfumerijoje esantis alkoholis yra kitoks, nei legaliuose alkoholiniuose gėrimuose. Nelegaliuose produktuose įprastai yra randami dideli kiekiai nuodingų medžiagų, tokių kaip metilo alkoholis ar etilenglikolis, kuris pažeidžia inkstus ir sukelia ūminį inkstų nepakankamumą bei komą.

Vilniaus Universiteto Toksikologijos centro vadovas Robertas Badaras:

„Kosmetiką gėrusį žmogų gali atpažinti iš jo salsvo kūno prakaito kvapo. To užtenka suprasti, kad žmogus gėrė ne legalius alkoholinius gėrimus, o kosmetikos gaminius. Kartais per dieną atveža ir 10 tokių pacientų. O kai kurie mūsų pacientai atvežami taip dažnai, kad jiems net į veidą žiūrėti nereikia - atpažįstame juos iš smegenų nuotrūkų.

Nacionalinis rekordas - 5 litrai automobilinio langų ploviklio. Dializavome jaunuolį 15 kartų, gyvybė buvo išgelbėta.

Nuodingos medžiagos etilenglikolis ir metanolis sukelia greičiausias pasekmes. Etilenglikolis, randamas „antifrizuose“ yra toksinis nuodas, dėl kurio gresia kepenų, inkstų, smegenų pakenkimas. Pusė stiklinės yra mirtina dozė.

Tai universalus nuodas, ir ši cheminė medžiaga yra nusinešusi daugiausiai gyvybių pasaulyje. Vieno bakelio užtektų pusei Fabijoniškių numarinti.

Mažiau toksiškas izopropilo alkoholis, randamas kosmetikoje ir skiedikliuose, yra smegenis veikiantis nuodas. Izopropilo alkoholis sukelia didesnę euforiją negu spiritas, tačiau jo vartojimas nulemia virškinamojo trakto problemas, kvėpavimo sutrikimus, kraujavimus iš virškinamojo trakto, iš plaučių.

Savo kepenis, inkstus arba smegenis, arba - kaip neretai pasitaiko - ir kepenis, ir smegenis, ir inkstus - pragėrę pacientai, pragulintys ligoninėje kelias savaites, kurių gydymui vartojami brangūs vaistai, brangi technika - visų mūsų problema. Už tokio paciento gydymą pinigų mokame mes visi, nes šie pacientai patys jokių mokesčių nemoka.“

Lietuvoje nėra vedama žmonių, apsinuodijusių šiomis nelegalaus alkoholio medžiagomis, statistika, nes ligoninės, į kurias patenka alkoholiu apsinuodiję žmonės, nefiksuoja, kurie jų išgėrė per daug legalių alkoholinių gėrimų, o kurie - apsinuodijo suvartoję neaiškios kilmės nuodingo alkoholio. Taip yra todėl, kad gydymo įstaigose kraujo tyrimai, galintys padėti nustatyti alkoholio kilmę ir tipą, neatliekami, kadangi nėra finansuojami Valstybinių ligonių kasų. Visgi Robertas Badaras, Vilnius universiteto Toksikologijos centro vadovas, teigia,

Skatinamas organizuotas nusikalstamumas ir korupcija

Dalyvavimas šešėlinėje veikloje pažeidžia įstatymus ir dėl to pats savaime yra nusikalstama veikla, todėl veiksniai, kurie skatina šešėlį, skatina ir nusikalstamumą. Svarbu tai, jog šešėlinė veikla dažnai tampa nusikalstamų grupuočių pajamų šaltiniu (pvz., iš kontrabandos uždirbamos pajamos gali būti naudojamos vystant kitas nusikalstamas veiklas).

kad gydomų nuo alkoholio surogatų žmonių skaičius sudaro 25 proc. visų pacientų⁶.

Kontrabandinių cigarečių kokybė dažniausiai nėra tiriama, todėl sunku pasakyti, ar jos kelia didesnę žalą sveikatai nei įprastos cigaretės. Tačiau jei akcizo mokesčiu cigaretėms siekiama padidinti legalių cigarečių kainą ir taip sumažinti jų vartojimą, kontrabandinės cigaretės trukdo siekti šio tikslo, kadangi jos yra pigesnės ir todėl lengviau prieinamos.

Kaip jau minėta anksčiau, aukštas korupcijos lygis šalyje yra palankus šešėlinei ekonomikai. Dar daugiau - yra ir atgalinis ryšys, kuomet iš pelningos šešėlinės veiklos gaunamos pajamos leidžia mokėti didelius kyšius ir taip skatina korupciją. Reguliavimai, kurie sukuria prielaidas atsirasti šešėlinei veiklai, tuo pat metu sukuria terpę atsirasti ir korupcijai.

⁶ „Lietuvos ryto TV“ reportažas „Lenkiškos kosmetikos vartojimo ypatumai“ 2012 06 25, <http://tv.lytas.lt/?id=13404735901338434534>

Šešėlinis alkoholis didina nusikalstamumą, teigia šalies seniūnai. Jų nuomone, nusikalstamumas sumažėtų, jei sumažėtų nelegaliu alkoholiu prekiaujančių taškų skaičius.

Prarandama galimybė ginti interesą legaliose institucijose

Dalyvaujantys šešėlinėje ekonomikoje (pvz., dirbantys be darbo sutarties, įsigyjantys nelegalias prekes ir paslaugas) negali sudaryti legalių sutarčių, todėl praranda galimybę ginti savo teises legaliose institucijose, pvz. teismuose. Jei šešėlinėje ekonomikoje yra sukuriama didelė

dalis šalies prekių ir paslaugų, valstybinis teisinis mechanizmas praranda savo reikšmę ir svorį, atsiranda prielaidos šalia jo vystytis pagrindiniams, nusikalstamiems susitarimų įgyvendinimo mechanizmomams.

Materialiniai nuostoliai

Nelegalios rinkos prekių kokybė neigiamas pasekmes turi ne tik žmonių sveikatai, bet gali atsilipti ir jų materialinei gerovei. Pavyzdžiui, nelegaliai iš Kaliningrado srities arba Baltarusijos įsigyjamas automobilių

kuras yra prastesnės kokybės, jis gali būti skiedžiamas, todėl pigiau įsigyjamas nelegalus kuras ilgai automobiliui savininkui gali kainuoti didesnes automobilių remonto sąnaudas.

5. AKTUALIJOS AKCIZINIŲ PREKIŲ ŠEŠĖLINĖJE RINKOJE

5.1. Alkoholio rinką papildė kosmetikos gaminiai

Kosmetinių gaminių (kosmetinio spirito, burnos skalavimo skysčio) vartojimas ne pagal paskirtį yra alkoholinių gėrimų rinkos dalis. Šio leidinio 3.2. skyriuje analizuoto tyrimo duomenimis, kosmetinių gaminių vartojimas ne pagal paskirtį sudaro apie 7 proc. alkoholinių gėrimų Lietuvoje rinkos.

Pagrindinė šių gaminių paklausos ir vartojimo kaip alkoholinių gėrimų priežastis yra ta,

jog šie gaminiai nėra apmokestinami akcizo mokesčiu, ir dėl to yra santykinai pigesni nei kiti legaliai parduodami alkoholiniai gėrimai. Šiems gaminiams nereikalinga alkoholinių gėrimų pardavimo licencija, jiems negalioja prekybos apribojimai nakties metu, privalomas pirkėjų amžiaus tikrinimas.

Kosmetinių gaminių, vartojamų kaip alkoholiniai gėrimai, nedidelėmis pakuotėmis paprastai

galima įsigyti kioskuose, turguose, prekybos centruose. Jų kaina siekia 2-3,5 lito už 200-250 ml. Kadangi alkoholio surogatai neapskaičiuojami kaip alkoholiniai gėrimai, jiems negalioja alkoholiui taikomi draudimai prekybos naktį ar prekybos nepilnamečiams draudimai. Tad alkoholio surogatų rinkoje galima įsigyti bet kada ir bet kur.

Be to, burnos skalavimo ar kitokie kosmetiniai skysčiai gerokai pavojingesni už legaliai parduodamus svaigalus, kadangi, be etilo alkoholio, juose yra ir žalingų priemaišų. Muitinės laboratorijai ištyrus Lenkijoje pagaminto burnos skalavimo skysčio sudėtį paaiškėjo, kad jis ne-

atitinka Lietuvoje galiojančių alkoholio, esančio produktuose, denatūravimo reikalavimų. Kitas produktas - kosmetinis spiritas su aviečių, persikų ar pan. vaizdiniais ant pakuotės - yra neatsitiktinai panašus į maisto produktą.

Valstybinės mokesčių inspekcijos duomenimis jau kelis metus iš eilės Lietuvoje stebi augantį burnos skalavimo skysčių ir odekolonų, kurie gali būti naudojami kaip alkoholiniai gėrimai, importą. Vos per 7 metus burnos skalavimo skysčių importas iš Lenkijos pasistiebė kone 8 kartus. Dvigubai išaugo ir odos priežiūros priemonių importas iš kaimyninės valstybės.

Dažniausiai vartojami alkoholio pakaitalai - kosmetikos gaminiai

Kosmetinis spiritas

Stipriausias gėrimas – 60 proc. alkoholio kosmetinis spiritas, prekybos centruose esantis nuo 2006 m.

Nurodoma preparato paskirtis: „Riebios ir jautrios odos priežiūrai, linkusiai bėrimams“, kuris turėtų būti naudojamas „dezinfekuojant ir valant odą“. 200 ml tokio skysčio buteliukas kainuoja apie 2,3 lito. Šiuo metu prekiaujama trimis rūšimis: persikų, juodųjų serbentų ir aviečių aromato. 100 proc. šio gaminių pirkėjų jį geria*.

* Šaltinis: „Nordstat“, 2012

Burnos skalavimo skystis

Kitas lenkų gamintojo produktas - 56 proc. alkoholio burnos skalavimo skystis. Nurodoma paskirtis: „Garantuoja sveikus dantis, apsaugo dantenas ir suteikia gaivų kvapą burnos ertmėje.“ 200 ml tokio skysčio buteliukas kainuoja maždaug 3,5 lito. 95 proc. šio gaminio pirkėjų jį geria*.

Odekolonas

Pamėgtas ir klasika tapęs 50 proc. alkoholio odekolonas bei kiti kvėpalai. Paskirtis: „Priemonė po skutimosi. Naudoti ant veido odos ir kaklo. Suteikia odai gaivumo ir malonų kvapą. Naudoti tik išoriškai.“ Rinkos kaina - 3 Lt už 195 ml talpą. 66 proc. šio gaminio pirkėjų jį geria*.

* Šaltinis: „Nordstat“, 2012

5.2. Didėja baltarusiškos kilmės kontrabandinių cigarečių dalis

Įdomi pastarųjų kelių metų tendencija kontrabandinių cigarečių rinkoje yra susijusi su kontrabandinių cigarečių Lietuvoje kilme. Iki 2010 m. didžioji dalis kontrabandinių cigarečių į Lietuvą buvo atvežamos iš Rusijos. Situacija pradėjo keistis 2010 m. Šių metų antra-

jame ketvirtyje vis dar didžioji dalis randamų tuščių kontrabandinių cigarečių pakelių buvo iš Rusijos, 2010 m. pabaigoje kontrabandinės cigaretės iš Baltarusijos jau sudarė daugiau nei 50 procentų.

Ši tendencija dar labiau išryškėjo 2011 m. kuomet kontrabandinės cigaretės iš Baltarusijos sudarė jau maždaug tris ketvirtadalius kontrabandinių cigarečių. Panašus santykis išliko iki 2012 m. antrojo ketvirčio.

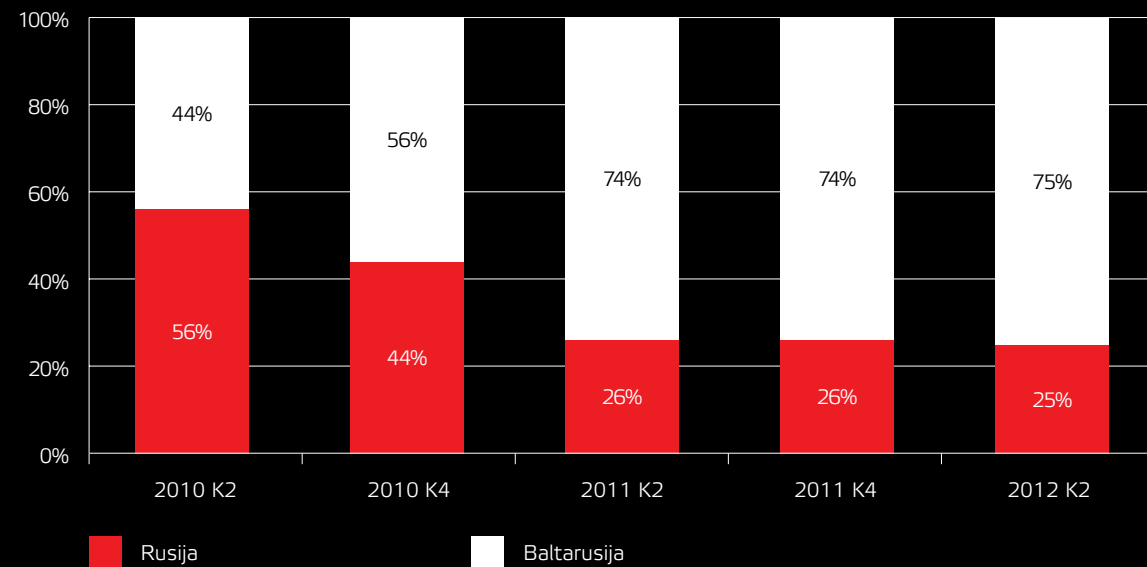
Viena iš svarbių pasikeitusios kontrabandinių cigarečių Lietuvoje kilmės priežasčių yra ta, kad populiariausių cigarečių pakelio savikaina Baltarusijoje mažesnė nei Kaliningrado srityje. Asmenys, užsiimantys kontrabanda iš Baltarusijos, rizikuoja prarasti mažesnės vertės krovinį nei prie sienos su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi.

Svarbu paminėti ir tam tikrus cigarečių gamintojų veiksmus nukreiptus prieš kontrabandą. Didžiausią dalį kontrabandinių cigarečių Lietuvoje (apie 70 proc.) sudarė

„Saint George“ prekės ženklas priklausantis „Japan Tobacco International“. Ši įmonė bendradarbiaudama su teisėsaugos institucijomis ir siekdama sumažinti savo prekės ženklo cigarečių kontrabandą į Lietuvą ir kitas Europos šalis sugriežtino pardavimo kontrolę Rusijoje ir apribojo cigarečių pardavimą Rusijoje tiems prekybininkams, kurie, kaip įtariama, galėjo būti susiję su kontrabandos platinimu. Dėl šios priežasties kontrabandinių cigarečių rinka persiorientavo į Baltarusijoje gaminamus prekės ženklus.

Dar viena priežastis, lemianti kontrabandos srautų pasikeitimą – Baltarusijos Respublikoje už neteisėtą valstybės sienos pažeidimą yra taikoma administracinė atsakomybė, tuo tarpu Rusijos Federacijoje Kaliningrado srityje už analogišką pažeidimą – baudžiamoji.

Nelegalios cigarečių rinkos pasiskirstymas pagal cigarečių kilmės šalį

Šaltinis: EMPTY PACKS SURVEY REPORT LITHUANIA, Nielsen

Lietuvos
laisvosios
rinkos
institutas

Šeimyniškių g. 3A, 09312 Vilnius
Tel. (8 5) 250 0280, faksas (8 5) 250 0288, el. p. llri@lrinka.lt
www.lrinka.lt, www.blogas.lt/LLRI

